

Грушко М. В.

*к.ю.н., доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса
<https://orcid.org/0000-0002-5856-8147>*

Політова А. С.

*к.ю.н., доцент, доцент кафедри права,
Маріупольського державного університету, м. Київ
<https://orcid.org/0000-0002-7351-7110>*

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

**JEL Classification: K 19
SECTION “LAW”: Право**

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі – злочинам проти людяності. Наголошено, що з початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України 24 лютого 2022 р., постало гостре питання щодо кваліфікації дій не тільки військовослужбовців, а й вищого керівництва країни-агресорки відповідно до норм міжнародного права та законодавства України.

Відзначено, що виходячи із положень міжнародного гуманітарного права злочини проти людяності можуть бути вчинені лише щодо цивільного населення. На відміну від воєнних злочинів, для них не важливий контекст збройного конфлікту. Встановленню підлягають систематичність та широкомасштабність нападів проти цивільного населення. Систематичність тут означає вчинення нападів переважно за однаковою схемою, а широкомасштабність – спрямованість нападів проти щонайменше сотень тисяч людей та їхнє здійснення на значних територіях держави.

Зроблено висновок, що сьогодні в умовах реформування кримінального законодавства України та враховуючи вироблену правоохоронними органами практику є потребу в удосконаленні закону України про кримінальну відповідальність. Саме відсутність у КК України норми про злочини проти людяності не дозволяє повною мірою відобразити правову природу злочинів проти людяності як окрему категорію міжнародних злочинів, а також застосовувати більш суворі покарання.

Ключові слова: Римський статут, злочини проти людяності, Міжнародний кримінальний суд, проєкт статей про злочини проти людяності, Міжнародна конвенція про запобігання злочинам проти людяності, Кримінальний кодекс України, удосконалення законодавства.

Annotation. Since the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine on February 24, 2022, an acute question has arisen regarding the qualification of the actions of not only military personnel, but also the top management of the aggressor country in accordance with the norms of international law and the legislation of Ukraine. Shelling of civilian objects, torture of the civilian population, deportation and forcible removal of children, sexual violence and other illegal acts force law enforcement officials to turn more and more often to the norms of international law and seek answers regarding the qualification of such acts in the practice of foreign states where armed conflicts took place conflicts A significant part of the acts mentioned by us refer to crimes against humanity, which

indicates the need to analyze individual provisions of national legislation and individual provisions of international legal acts.

The article is devoted to a topical issue - crimes against humanity. It is emphasized that since the beginning of the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation on February 24, 2022, an acute question has arisen regarding the qualification of actions of not only military personnel, but also the top leadership of the aggressor country in accordance with international law and Ukrainian legislation.

It is noted that, based on the provisions of international humanitarian law, crimes against humanity can be committed only against the civilian population. Unlike war crimes, the context of an armed conflict is not important for them. The systematic and widespread nature of attacks against civilians must be established. Systematic means that the attacks are carried out mainly according to the same scheme, and large-scale means that the attacks are directed against at least hundreds of thousands of people and are carried out on large areas of the State.

It is concluded that today, in the context of reforming the criminal legislation of Ukraine and taking into account the practice developed by law enforcement agencies, there is a need to improve the law of Ukraine on criminal liability. It is the absence of a provision on crimes against humanity in the Criminal Code of Ukraine which does not allow to fully reflect the legal nature of crimes against humanity as a separate category of international crimes, and also to apply more severe penalties.

Keywords: Rome Statute, crimes against humanity, International Criminal Court, draft articles on crimes against humanity, International Convention on th

Вступ

Постановка проблеми. З початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України 24 лютого 2022 р., постало гостре питання щодо кваліфікації дій не тільки військовослужбовців, а й вищого керівництва країни-агресорки відповідно до норм міжнародного права та законодавства України. Обстріли цивільних об'єктів, катування цивільного населення, депортація та насильницьке вивезення дітей, сексуальне насильство та інші протиправні діяння змушують працівників правоохоронних органів все частіше звертатися саме до норм міжнародного права та шукати відповіді щодо кваліфікації таких діянь у практиці зарубіжних держав, де мали місце збройні конфлікти. Значна частина зазначених нами діянь відноситься до злочинів проти людяності, що й вказує на необхідність аналізу окремих положень національного законодавства та окремих положень міжнародно-правових актів.

Аналіз досліджень і публікацій. Відзначимо, що єдиною комплексною роботою, присвяченою проблемі міжнародно-правового аспекту злочинів проти людяності є дисертаційне дослідження А.А. Маєвської (2002). Разом з тим, інші дослідники у своїх наукових публікаціях вивчали різні аспекти злочинів проти людяності, зокрема, кримінальної відповідальності, імплементації у національне законодавство та вивченню практики притягнення до відповідальності за злочини проти людяності за кримінальним законодавством деяких зарубіжних країн. Серед таких вчених-правників відзначимо А. В. Андрушко, Я. М. Жуковську, М. Б. Корабель, І. С. Нуруллаєва, М. В. Піддубну та ін.

Мета дослідження. Через систематичні напади російської федерації на територію України актуальним є аналіз положень міжнародного та національного законодавства щодо відповідальності за злочини проти людяності та напрацювання пропозицій щодо можливого удосконалення закону України про кримінальну відповідальність.

Результати

А. В. Андрушко відзначає, що виникнення терміна «злочини проти людяності» (*crimes against humanity*) зазвичай пов'язують із спільною декларацією Великобританії, Франції та Росії, опублікованою 24 травня 1915 р. у відповідь на винищення вірмен в Османській імперії. Вказані дії

молодотурків у цьому документі були названі «злочином проти людяності та цивілізації». Згодом, у формулюваннях відповідних положень Статутів Нюрнберзького і Токійського трибуналів, цей термін був трансформований у «злочини проти людяності». Злочини проти людяності були включені до юрисдикції Міжнародного трибуналу по колишній Югославії (ст. 5), Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді (ст. 3), Спеціального суду по Сьєра-Леоне (ст. 2), Надзвичайних палат у судах Камбоджі, Спеціальних колегій по Східному Тимору [1, с. 15].

Якщо аналізувати зміст поняття «злочини проти людяності» з точки зору міжнародного права, то найбільш повно воно міститься у ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду та означає «будь-яке з таких діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено:

- a) вбивство;
- b) винищення;
- c) оборнення в рабство;
- d) депортація або насильницьке переміщення населення;
- e) ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права;
- f) катування;
- g) звалтування, сексуальне рабство, примусення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства;
- h) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати, за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними, як це визначено в пункті 3, або іншими ознаками, що загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, у зв'язку з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду;
- i) насильницьке зникнення осіб;
- j) злочин апартеїду;
- k) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю» [2].

Але чи існують інші визначення? Так, сьогодні у міжнародному праві можна нарахувати щонайменше 12 різних визначень злочинів проти людяності, які мають два спільні елементи: 1) виконавці злочину діють у руслі відповідної державної політики (або плану); 2) діяння, що становлять категорію «злочинів проти людяності», і, зокрема, вбивства, тортури, звалтування тощо, мають місце у рамках широкомасштабного чи систематичного нападу проти цивільного населення.

Варто відзначити, що міжнародне співтовариство давно обговорювало необхідність розробки та підписання Конвенції проти людяності. Окрім того, п'ять років тому Комісія з міжнародного права ООН розпочала роботу над проектуванням конвенційного міжнародного акта стосовно запобігання і покарання злочинів проти людяності. Спеціальним доповідачем з цього питання комісія призначила професора міжнародного права Університету Джорджа Вашингтона (США) Ш. Мерфі – ініціатора цього заходу. Основним аргументом ухвалення такого акта стало те, що в кримінальному законодавстві більшості держав не передбачається відповідальність за вчинення злочинів проти людяності [3]. Не виключенням в цьому питанні є й Україна.

На сьогодні, після тривалих дискусій і обговорень, комісія завершила проектування цього документа, і він, після схвалення його Комітетом з правових питань (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/74/187 від 18 грудня 2019 р.), має наразі таку назву: «Текст проекту статей щодо запобігання та покарання злочинів проти людяності». Він складається з Преамбули та 15-ти статей.

У Преамбулі відображаються причини та цілі ухвалення пропонованої Конвенції, серед яких:

- злочини проти людяності належать до найтяжчих злочинів для всієї міжнародної спільноти в цілому і мають бути попередженими відповідно до норм міжнародного права;
- намір покласти край безкарності винуватців цих злочинів і таким чином сприяти запобіганню їхньому вчиненню;
- обов'язком кожної держави є здійснення своєї кримінальної юрисдикції стосовно злочинів проти людяності;
- злочини проти людяності не можуть залишатися безкарними, ефективне кримінальне розслідування таких злочинів повинно бути забезпечено вжиттям заходів на національному рівні та посиленням міжнародного співробітництва, в тому числі щодо екстрадиції та взаємної правової допомоги [3].

Чому важливе прийняття цього документу? Як відзначає А.А. Маєвська, на виконання міжнародних зобов'язань про покарання гітлерівських злочинців держави приймали спеціальні законодавчі акти про покарання злочинців і незастосування строку давності до злочинів проти миру й людства. Такі закони були видані у Швеції, Бельгії, Франції, Угорщині, Польщі, Чехословаччині, НДР тощо. Розглянуто судові процеси над Г. Глобке, Е. Кохом, А. Ейхманом, К. Лінасом, К. Барб'є, А. Артиковичем та іншими, які обвинувачувалися у вчиненні злочинів проти людяності і справи яких конкретизують коло дій, які є такими злочинами: масові вбивства людей, виселення, депортації, штучне створення юридичних підстав для переслідування і знищення населення (підготовка законів про проведення расової політики), руйнування культури, заходи для онімечення територій тощо [4, с. 10].

Ми погоджуємося з твердженням, що міжнародне право не вимагає повного текстуального відтворення у КК України діянь, які ним заборонені. Головним є встановлення відповідальності за вчинення таких злочинів (інколи склади імплементованих міжнародних норм у національному кримінальному законі можуть формулюватись більш широко). При цьому імплементована до національного законодавства норма має бути сформульована, виходячи зі змісту положень міжнародної угоди і бути не менш конкретною. Більше того, допускається також використання складів злочинів, в яких як кваліфікуючі ознаки, що обтяжують відповідальність, можуть бути вказані положення, передбачені міжнародними угодами держави [5, с. 10].

Натомість також існує і така точка зору, що ставлення на один рівень злочинів проти миру і людяності, воєнних злочинів із звичайними загальнокримінальними діяннями суперечить визнаним принципам сучасного міжнародного права, перш за все принципам ненападу, мирного співробітництва та поваги прав людини.

Відзначимо, що виходячи із положень міжнародного гуманітарного права злочини проти людяності можуть бути вчинені лише щодо цивільного населення. На відміну від воєнних злочинів, для них не важливий контекст збройного конфлікту. Встановленню підлягають систематичність та широкомасштабність нападів проти цивільного населення. Систематичність тут означає вчинення нападів переважно за однаковою схемою, а широкомасштабність – спрямованість нападів проти щонайменше сотень тисяч людей та їхнє здійснення на значних територіях держави.

Кримінальна відповідальність за злочини проти людяності у національному законодавстві не передбачена. Проте, порушення законів та звичаїв війни, тобто воєнні злочини, визначені у ст. 438 КК України, геноцид – у ст. 442 КК України, планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни, тобто злочин агресії, – у ст. 437 КК України. Окрім того, КК України передбачає відповідальність і за ще ряд кримінально протиправних діянь, які можуть включати діяння як злочини проти людяності, а саме: умисне вбивство (ст. 115 КК); катування (ст. 127 КК); незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК); торгівля людьми (ст. 149 КК); зґвалтування (ст. 152 КК) сексуальне насильство (ст. 153 КК України) та ін.

Україна підписала, але не ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду. Проте, Законом України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» внесено зміни до ст. 124 Конституції України, відповідно до якої тепер Україна

може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Таке законодавче врегулювання, з одного боку усунуло перешкоду до блокування можливості ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду, яка була встановлена Висновком Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський статут) у справі № 1-35/2001 від 11 липня 2001 р. Але відповідно до даного висновку, Конституційний Суд України визнав Римський статут Міжнародного кримінального суду, підписаний від імені України 20 січня 2000 р., таким, що не відповідає Конституції України, в частині, що стосується положень абзацу 163 десятого преамбули та статті 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд доповнює національні органи кримінальної юстиції» [6]. Водночас Україна вже двічі визнавала юрисдикцію МКС відповідно до п. 3 ст. 12 Римського статуту *ad hoc*: вперше – 25 лютого 2014 р. щодо злочинів проти людяності, які відбулися на території України у період з 21 листопада 2013 р. по 22 лютого 2014 р. [7]; а вдруге – 4 лютого 2015 року щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності, скоєних вищими посадовими особами РФ й керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР» у період з 20 лютого 2014 р. і до дня звернення [8].

У першій заяві Верховна Рада України зазначила, що визнає відповідно до пункту 2 статті 11 та пунктів 2, 3 статті 12 Римського статуту юрисдикцію МКС щодо злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів, що мали місце в Україні у період з 21 листопада 2013 р. по 22 лютого 2014 р. та звертається до МКС про встановлення винних у скоєнні злочинів проти людяності, передбачених статтею 7 Римського статуту МКС, та притягнення до кримінальної відповідальності Януковича Віктора Федоровича – экс-Президента України, экс-Генерального прокурора України Пшонки Віктора Павловича, экс-Міністра внутрішніх справ України Захарченка Віталія Юрійовича та інших посадових осіб, які видавали та виконували явно злочинні накази, які можуть бути встановлені прокурором МКС [7].

У другій заяві зазначено, що Верховна Рада України визнає відповідно до пункту 2 статті 11 та пунктів 2, 3 статті 12 Римського статуту юрисдикцію МКС щодо вчинених злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами РФ та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян, починаючи з 20 лютого 2014 р. і по теперішній час [8].

Висновки. Таким чином, підводячи висновки, вважаємо, що сьогодні в умовах реформування кримінального законодавства України та враховуючи вироблену правоохоронними органами практику є потребу в удосконаленні закону України про кримінальну відповідальність. Саме відсутність у КК України норми про злочини проти людяності не дозволяє повною мірою відобразити правову природу злочинів проти людяності як окрему категорію міжнародних злочинів, а також застосовувати більш суворі покарання.

Список використаних джерел

1. Андрушко А. В. Злочини проти людяності: поняття та сутнісні ознаки. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 26 трав. 2022 р.) / редкол.: С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, А. А. Вознюк та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 15-17.
2. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 01.09.2022)
3. Рабинович П., Держипільська А. Офіційний проект Конвенції ООН про запобігання та покарання злочинів проти людяності (До 75-річчя перемоги над нацистським режимом). URL: <https://lexinform.com.ua/v-sviti/ofitsijnyj-proekt-konventsiyi-oon-pro->

[zapobigannya-ta-pokarannya-zlochyniv-proty-lyudyanosti-do-75-richchya-peremogy-nad-natsystyskym-rezhymom/](#) (дата звернення 01.09.2022)

4. Маєвська, А. А. Злочини проти людяності: міжнародно-правовий аспект: автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 Міжнародне право / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х. : Б. в., 2002. 19 с.
5. Мохончук С. М. Злочини проти людяності в міжнародному праві: питання імплементації та криміналізації. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2017. №2 (9). С. 730-732.
6. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) у справі № 1-35/2001 від 11.07.2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01> (дата звернення 01.09.2022).
7. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 230.
8. Заява Верховної Ради України про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 12. Ст. 77.